

Elena GRINAVECKIENĖ

**IZOLIUOTŲ LIETUVIŲ ŠNEKTŲ VERTINIAI ETNINĖSE LIETUVOS
ŽEMĖSE BALTARUSIJOJE**

Etninių Lietuvos žemų izoliuotos lietuvių šnektos Baltarusijoje – Lazūnai (Yvijōs raj., Gačdino sr.), Ródūnia (Varanāvo raj., Gačdino sr.), Ramaškónys (Varanāvo raj., Gačdino sr.), Ąpsas (Viđžių raj., Vitebsko sr.) ir kt. kone per šimtą pastarųjų metų trunkančią baltarusių šnektą apsupti, per Baltarusijos gyvenimo būdą, jos ūkio, buities, gamybinių santykų sistemą ir valstybinės valdžios politiką nuolat patiria sudétingus struktūros pakitimus. Per maždaug keturiadesimt paskutinių metų mūsų vykdomų tų šnektų tyrinėjimų duomenys rodo, kad jos dar palyginti gerai turi (ar buvo) išsaugojusios pagrindinius savo kalbinės sistemos bruožus ir, atispirdamos jas veikiančių baltarusių šnektų negatyvių jégų įtakai, išlaikę net pačius archaiškiausius prigimtinius savo raiškos elementus (ypač senovines morfologines formas – senuosius vietininkus, atematinių veiksmažodžių reliktus, taip pat senąją lietuvišką leksiką ir kt.), kurių kitose mūsų šnektose Lietuvoje beturimi vos likučiai ar ir visai jau prarasti. Antra vertus, per visą savo kontaktą su baltarusių šnektomis laiką (ypač jų pradžioje) jos buvo patikimas šaltinis ir daugeliui baltarusių šnektų skolinių, ir vertinių iš lietuvių kalbos. Sakysime, ypač verti dèmesio tokie vertiniai kaip пятых (пятушкі) спявáюць СБГ IV 225 (apie piemenų suskirdusias kojas), kurių neabejotinas šaltinis yra lietuvių *gaidžiai* (*gaidēliai*) *gieda* “t.p.” LKZ III 18, 288; LKK XXX 155; LTT 1994: 63. Kad iš tikrujų šis baltarusių pasakymas yra lituanizmas, gerai rodo čia vartojamas ne visuotinai baltarusių šnektose įsigalėjęs daiktavardis névenę ‘*gaidys*’, o – rusų petýx. Vadinas, baltarusių šnektos iš lietuvių perémė šį pasakymą dar tada, kai žodžio névenę čia jos dar net neturėjo, kai lietuvių šnektų asimiliacija jose dar tik formavosi ir kai asimiliuojamieji lietuviai šį lietuvišką pasakymą tepajégė išsiversti tik į rusų kalbą.

Praradusios ar prarasdamos nuolatinį gyvajį ryšį su kitomis Lietuvos šnektomis ir mūsų bendrine kalba ir ypač neturédamos lietuviškų mokyklų, sunkiai įsigydamos lietuviškos spaudos, bet būdamas gajus bei ilgai žmonių atmintyje išsilaikantis organizmas, gyvenamojo meto žmonių mąstymo ir buities būdą jos ir toliau tarpusavyje reiškia (ar reiškė) lietuviškomis priemonėmis, tačiau vos ne kasdien iš léto netenka sugebėjimo toliau kisti pagal gimtajai kalbai būdingus raidos dėsnius, visą laiką tolsta nuo jos. Be to, izoliuotų lietuvių šnektų lietuviai, tik tarpusavyje kalbédamiesi lietuviškai, oficialiai yra be atodairos veikiami ir varžomi baltarusių kalbos ir jos kultūros visų priemonių arsenalo įtakos bei

priversti teigiamai ir palankiai į visa tai reaguoti. Jie pamažu ima prie tokios įtakos priprasti, ilgainiui pasidaro jai nekritiški, atviresni, imlesni, net pradeda laikyti savomis charakteringas baltarusių kalbos raiškos priemones (ypač tas, kurių neturi gimtoji), tapatinti jas su savomis ir palyginti visai lengvai jas terpią savo kalbą, net nejausdami, kad tai iš esmės prieštarauja lietuvių kalbos dvasiai ir prigimčiai, kad jos yra svetimi, jai pragaištingi dariniai. Taigi čia sukeltas iš pradžių dirbtinis mūsų tiriamujų šnekštų baltarusėjimas ilgainiui, nesant jokių apsaugos priemonių jų grynumui išsaugoti ir dėl to, silpstant ir blėstant savosios kalbos jausmui, tampa visai natūralus, išprastas stichinės asimiliacijos reiškinys, jokių abejonių kalbančiajam nekeliantis, kad jis svetimas ir žalingas.

Palyginti su kitomis Lietuvos šnektomis jose įsigali daug leksinių ir gramatinių slavizmų, prie baltarusiškos priartėja jų daryba, fonetika. Kaip niekur kitur Lietuvoje čia, pvz., Rod., Ram., Lz., Aps. vartojoami tokie baltarusių skoliniai, ypač terminai, kaip *alašéika* (plg. br. галашэйка) ‘plikakaklė’, *apiēnkos* (plg. br. апянькі) ‘kelmučiai, tokie grybai’, *asnavà* (plg. br. аснавá) ‘apmatai’, *ašùškas* (plg. br. ашўшак < асўшак>) ‘kepalo kriauskłys, papentukas’, *atbiránkos* (plg. br. адбірানкі) ‘rinktinės’ [drobės], *badíl’ai* (plg. br. бадылле) ‘padaigos’, *bahūnas* (plg. br. багүн) ‘gailiai’, *céglà* (plg. br. цэгла) ‘plyta’, *cūgl’ai* (plg. br. цүглі) ‘žąslai’, *kmarà* (plg. br. хмарá) ‘debesis’, *mušěstas* (plg. br. мышасты) ‘pilkas’, *pǐłas* (plg. br. пыл) ‘dulkės’, *plìtkas* (plg. br. плыткі) ‘lékštas’, *skurōtas* (plg. br. скурат) ‘šikšnosparnis’, *zarānička* (plg. br. заранічка) ‘aušrinė’, *žižà* (plg. br. жыжка) ‘srutos’, *žúika* (plg. br. жыйка) ‘gromulys’ ir kt. ar sintaksinės konstrukcijos kaip: *ožkà mažàsné óžio*; *káuka mažàsné várnos* (plg. br. казá мέньша казлá), *rãpsas išválo laukùs nog sviriépu*· (plg. рапс расчышчайць паля́ ад свірэпы), *vaikaí sniegùs láidžia vienás vienám* (plg. br. дзéці кідаюць снёшкі адзін аднамý), *dárbas tamè, kad uždařbuic’* (plg. br. рабо́та ў тым, што́б зарабіць) ir kt. Tai gana lengvai atpažįstami svetimos kalbos teršalai. Tačiau čia palyginti gausiai vartojoama ir tokią baltarusizmų, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg ir visai nekalti žodžiai, pasakymai ir kurių slaviškumą irodyti gana sudétinga ir keblu. Štai tose lietuvių šnektose vietoj išprastų lietuviškų pasakymų *trumpà* (*ilgà*) *naktìs* (*dienà*) gretimų baltarusių šnekštų pavyzdžiu atsiranda *mažà* (*diđele*) *dienà* (*naktìs*) Lz., Rod., Aps. (plg. br. ночь лётам малая; зімой вялікая ночь), pvz., *pie Jõno pacì dzidz’áus’ a dzienà, pacì mažáus’ a nakcìs* Lz., Rod., vietoj *šaltà* (*menkà*) *ziemà – scipri’(mažà)* *ziemà* Lz., Rod. (plg. br. крэпкая (малая) зімá). Vietoj *vištà tùpi gûžtoje; paūkštis tùpi mèdyje;* *kárpa an rañkos iškilo; mes gyvénam pac’ój klônøj;* *kañdys nùtùpé ant rûbý vél dèl* tos pačios priežasties čia sakoma *vištà sédzi gûštoj;* *paūkštis sédzi medzí;* *mes sédzim pac’ój klônøj;* *kárpa sédôs in véido; mál’os sédôs un adziežôs* Lz., Rod., Ram. (plg. br. кура сядзіць на яйцах; у падпéчку даўнéй куры сядзéлі; мы сядзім на хýтары; барðаўка сядзіць на барадзé; мóлі сéлі на адзéжу), vietoj *puntagalvìai* (*puñdžiai*) – *samtùkai* Aps., Ram. (plg. br. палóйнікі || апалóнікі ў лужах), vietoj *mezgìmas – rišìmas* Rod., Ram., Lz. (plg. br. вязáнне), vietoj *skrañdis* (*védarùkas*)

nevīrškina (*nēmala*) – *vēdarūkas nevīrina* Lz., Rod. (plg. br. жалұдак не варыць), vietoj *apiēnkos im plōno kótō* – *apiēnkos im plonōs kojáitēs* Lz., Rod. (plg. br. апенікі на тóнкай нóшке), vietoj *dudenaū* (*niūkiaū*, *ūtarināu*) ir *suspāin'ojaū* – *dudenaū* (*niūkiaū*, *ūtarināu*) ir *suspānc'ojaū* Aps., Rod., Lz. (plg. br. рýтарыла і спýталася), vietoj *jū pavadzīno Jonù* – *jū pravadzīno Jonù* Rod., Lz. (plg. br. ягó празвáлі Янам), vietoj *nusnérē plaukai* – *išlyiñdo plaukai* Lz., Rod. (plg. br. вýлязлі валасы), vietoj *mūs āpvogē* – *mūs aргыñko* Lz., Rod. (plg. br. нас абабрálі) ir kt.

Tai vis vertiniai iš gretimų baltarusių šnektų, susidarius tam palankiausioms sąlygom. Pirmiausia jie, būdami aklai į lietuvių kalbą verčiami baltarusiški žodžiai, dirbtinai suteikia atitinkamam lietuviškam žodžiui baltarusių kalbai būdingą savo reikšmę, kuri iki tol lietuvių kalbai buvo nežinoma ir faktiškai visai nereikalinga. Tuo būdu jie iš pirmos pažiūros lyg ir dovanai praplečia vienų lietuvių kalbos žodžių reikšmes. Vis dėlto toji žodžiui suteikiama reikšmė yra primetama jam iš šalies, atimant ją iš atitinkamo lietuvių kalbos žodžio, kuris iš tikrujų néra baltarusiško žodžio semantinis atitikmuo. Taip toks lietuviškas žodis, neturintis savo baltarusiško reikšminio ekvivalento, šiose šnektose izoliuojamas, išstumiamas iš vartosenos ir ilgainiui visai užmirštamas, išnyksta. O tai jau ne tik izoliuotoms šnektoms, bet ir visai lietuvių kalbai labai pavojinga. Dėl to susinama tų šnektų leksika, klibinama ir ardoma jų semantika, smarkiai kenkianta visai lietuvių kalbai, ji žalojama, nutautinama, vyksta vienpusė dvikalbystė. Tai gerai matyti, sakysim, kad ir iš tokiu pasakymu. Štai vietoj *mán gyvēnime nesîseké* Lz., Rod., Ram., Aps. sakoma *mán gyvēnime nesivedé* (plg. br. мне невелόся). Žodžiui *nesivedé* čia dirbtinai suteikiama lietuviško žodžio *sékési* reikšmė, o pats *sékési*, netekęs reikšmės, izoliuojamas. Arba sakinio *mán píldosi sapnaí* veiksmažodis *píldosi* čia verčiamas lietuvių kalboje tos reikšmės visai neturinčiu veiksmažodžiu *jsidúoti* (plg. LKŽ II, 885): *mán insidúoda sapnaí* (plg. br. мне удаю́ща сны), o vietoj *buvo garončka* ‘karštis’ ir *nenùmušé daktaraí* čia vél vartojoama tik *bùvo garončka* ir *neapsodzīno daktaraí* (plg. br. не апсадзілі), nors veiksmažodžio *apsodinti* reikšmė ‘sutramdyti’ bepažystama vien lietuvių šnektą, turinčią kontaktą su baltarusiais (plg. LKŽ III 279) ir kuri ir jose, be jokios abejonės, yra taip pat vertinys iš baltarusių. Sakinyje *kur tu in dāktary dasistósi* – *brangù* čia vietoje veiksmažodžio *patèkti* pavartotas pamorfemui iš baltarusių išsiverstas veiksmažodis дастүпісі – *dasistósi* (plg. dar LKŽ XIV 876) ir kt.

Lyginant su kitais tų šnektų baltarusizmais, vertiniai yra velyvesni, sukelti intensyvesnės baltarusių šnektų ītakos, atsiradę jose jau susiformavus ir plečiantis vienpusei lietuvių-baltarusių dvikalbystei. Vadinas, tų šnektų vertiniai, susidarę čia stiprios lietuvių šnektų asimiliacijos srovėje, yra gryniausias galutinai susiformavusios – velyvosios dvikalbystės produktas. O juos atpažinti gana sunku pirmiausia dėl to, kad, nepaisant svetimos jų reikšmės, jų išvaizda lietuviška. O ji kaip tik ir kelia tam tikrų abejonių ītarinéti juos kaip vertinius. Tačiau tokio

“lietuviško” žodžio skambėjimas šiaip ar taip nejučiomis ima atrodyti nedarnus, kitoks negu kitų lietuviškų žodžių, rėžia ausį ir dėl to pradedama ieškoti priežasčių, kas jį tokiu pavertė.

Daugelis tiriamosiose šnektose vartojamų vertinių yra susiaurinę lietuvių kalbos leksikos raiškos būdus ir priemones. Štai tokiu būdu išstumiami iš vartosenos kai kurie vaizdingi ir taiklūs lietuviški būdvardžiai. Sakysime, gyvulių, paukščių, drabužių, augalų, daiktų spalvoms nusakyti šių šnekto lietuviai jau neturi lietuvių kalbai ir jos tarmėms plačiai žinomų būdvardžių, kaip *šírmas*, -à ‘baltas su maišytais tamsiais plaukais’ (apie arklius), *šémas*, -à ‘šviesiai, tamsiai ar melsvai pilkas’ (apie karves), *ráibas* (apie paukščius), *juodmažgis* (apie karves, šunis), *žalmažgis* (apie karves), *raínas* (apie kates), *pílkas* (apie paukščius, daiktus), *dryžúotas* (apie paklodę, bulvę, buroką), *kanapétas*, *rauplétas* (apie veidą), *supeléjės* (apie duoną) ir kt. ir vietoj jų vartoja šiam reikalui dažniausiai dvi spalvas *žílas* (kai spalva tamsesnė, lygesnė) ir *márgas* (kai spalva šviesesnė, démetesnė), pvz., *žílas(márgas)* *arklys*, *kumelys*, *télias*, *veřsis*, *šuō*, *gaidýs*, *kátinas*, *žilà(margà)* kárve, *kumélē*, *kalē*, *vištā*, *katé*; *žílas* *viñkas*, *mólis*, *vánagas*, *karvélis*, *kařklas*, *šiēnas*, *šíršių lízdas*, *žvirblýs*; *žilà* *váRNA*, *kiele*, *žasís*, *dúona* (*supeléjusi*), *žili* *bátaI*, *marškiniai*; *žilos* *sámanos*; *žilickas* *kátinas*, *žilavóta* *stroliá* ‘strazdas’, *márgas* *véidas* (*burókas*), *margà* *paklódé*, *bùlvé*, *márgickas* *teliükas*. Ir taip yra tik todėl, kad pramaišiui su jais gyvenantys baltarusiai bemaž dvi šiam reikalui skirtas spalvas ir patys turi. Tai jų cívý ir rabý, pvz., cívý (rabý) konъ (вол, кнур, жерабéц, пéвень, кот, сабáка), cíváя (рабáя) кабыла (карóука, кýра, свíня, кóтка), cívý воýк (кárшун, галýб, вóран, мох, хлеб), cívá варóна (плíска, глína, гусь), cíváя тýфлі (мáйткі), рабý твар (бурáк), рабáя пасцýлка (бúльба, плацéначка) ir kt. Taigi ir šių vietų lietuviai, senasias savo lietuviškas spalvas amžiams iš atminties išdildę, naujai pasisavino vien neabejotinus vertinius iš baltarusių cívý ir rabý – *žílas* ir *márgas*. *Juodmažgiam* *veřšui* ar *juodmažgei* kárvei pavadinti šalia jų dar kartais pasitaiko išlikusi senoji lietuviška jo spalva *kéršas* (*keršùlis*), pasiskolintas iš tų lietuvių net ir pačių baltarusių (plg. jų кársha карóва, кárshawáты вол – СБГ II 597). *Juodmažgé* kárve ir *juodmažgis* šuō dar kartais čia vadinamas kitu vertiniu iš baltarusių, pvz., *juodaí* *baltà* kárve, *juodaí* *báltas* šuō (plg. br. чóрна з бéльм карóука, чóра-бéлы сабáка), o *žalmažgé* kárve – retsykiaiš ir vertiniu *raudónai* *baltà* kárve (plg. br. краснá з бéльм карóука)¹. Grynai baltarusių šnekto įtakos déka šiose šnektose vartojamas apibendrinantis br. мыць vertinys *praūsti(s)* vietoje iš čia išstumtų lietuvių kalbai iprastų *mazgótí(s)*, *pláuti(s)*, *triňktí(s)*, *skalbtí(s)* veiksmažodžių, pvz., *sesuvá praüs'a* *kasás* (*gálvu*; *rankás*, *púodu*, *ru·bùs*); *pirm'aū* *isptraus'a* *k'aúle·s* *pílvu*. (plg. br. сёня хýсты мы́ла; мыць гóлаву, рýки ir kt.).

Dėl to, kad pramaišiui su tų vietų lietuviais gyvenantys baltarusiai mūsų

¹ Analogiškų, bet iki šiol niekieno dar neatpažintų vertinių iš slavų visai be reikalo pasitaiko ir dabar net mūsų bk., pvz., *Jis panašus į gauruotą rudai baltą (=žalmargi) elnią...* LA 1996.

plāštakā ir *dēlnā* vadina tik vienu далόнь (plg. br. cála на далόнь таўшчыны; далόнь свярбіць – грóшы бýду лічыць – СБГ II 18), tai ir tose lietuvių šnektose *plāštakai* reikšti vartojoamas tik vertinys iš baltarusių далόнь – *dēlnas*, pvz., *lašym’ai per dēlnu* Rod., Ram., Lz. Kadangi tose baltarusių šnektose mūsų *ùžkulnis* ir *kułnas* reiškiamas tuo pačiu žodžiu пáтка, tai ir *ùžkulnij*, ir *kułniùkà* kaip ir baltarusiai lietuviai čia vadina vienu žodžiu *ùžkulnis*, pvz., *sukienka* ‘suknelé’ *lig ùžkulnių* (plg. br. сукэнка да пáткі). Ir, mūsų akimis žiūrint, toks lietuviškai pasakytas sakinsky skamba neįprastai, keistai, nenormaliai, negyvai, o tą šnektą atstovams, mästantiems daugiau jau baltarusiškai, jis atrodo visiškai geras, taisyklingas, net nesuvokiant, kad iš tų šnektų leksikos amžiams taip išnaikinami geri lietuviški žodžiai *plaštakā* ir *kułniùkas*. Tas pats pasakytina ir dėl sutapatinimo čia veiksmažodžio *kándžiotis* su *kramtýtis* ir prieveiksmio *tirštaî* su *tánkiai*. Kadangi tose br. šnektose veiksmažodžiai *kándžiotis* ir *kramtýtis* reiškiami tik vienu jų kycáцца, o prieveiksmiai *tirštaî* ir *tánkiai* – vien jų rýcta, tai ir tą šnektą lietuviai, kalbédami lietuviškai, ten, kur *kándžiotis* ir *tirštaî* būtų būtinai reikalingi, dėl mästymo baltarusiškai baltarusių šnektą pavyzdžiu visais atvejais vartoja vien tik *kramtosi* ir *tánkiai*, pvz., vietoj *gyliai* *kándžiojas* ar *píevoj* *tirštaî* *šiêno* jie sako tik *gyliai* *kramtosi*, *píevoj* *tánkiai* *šiêno* (plg. br. г’ілі кусáюца; у лýзе rýcta сéна). Ir tokiais bei panašiais pasakymais vél labai pakenkiama lietuviškų sakinių gyvumui, tikslumui, žodžių taiklumui, grožiui – šiai atvejais tos šnekto aiškiai netenka veiksmažodžio *kándžiotis* ir prieveiksmio *tirštaî*. Jų, taip pat ir kitų žodžių reikšmę pasisavina akli vertiniai iš baltarusių kalbos. Taip lietuvių kalba čia susinama, skurdinama, késinamas i jos gyvybę.

Yra šiose šnektose vertinių iš baltarusių, kurių kiekviena morfema visiškai priklausoma nuo atitinkamos baltarusiškos, yra tiksliausia jos turinio nuotrauka, išreikšta lietuviškomis (neretai jau net ir baltarusiškomis) darybos priemonėmis. Tarp tokų yra daugybė priešdėlinių veiksmažodžių, kurių leksinė reikšmė yra grynai baltarusiška. O tokiai šių lietuviškų apvalkalų turinčių veiksmažodžių reikšmei sukurti pavartotas baltarusių kalbai būtinas paprastai baltarusiškas ar su baltarusišku sutampantis lietuviškas priešdėlis (esama nuomonės, kad jis čia ir lemia baltarusiškos reikšmės atsiradimą žodyje, yra pats esmingiausias baltarusiško vertinio reikšmės požymis) ir įvairios (sakysime, dėl baltarusių kalbos įtakos atsiradusios mažybinės ir kt.), dažniausiai lietuviškos priesagos, pvz., *razaugdinéti* ‘dygti’, pvz., *búl’bos razaugdzinéja* (plg. br. бульба разрастáець), *razvesdinéti* ‘skiesti’, pvz., *télu píenu* *raik’ a vúnden’u razvezdzinéć*’ (plg. br. трéба вадо́й развязсці), *razsiklodinéti* ‘skleistik’, pvz., *žol’ rasiklodzinéja pręg žámés* (plg. br. трáука расцілáіцца па зямлé), *prišdinéti* ‘raišioti’, pvz., *prýtyždzinéja beržál’ais stógu in lotás* (plg. br. прыввáзываюць страхы), *atmušdinéti* ‘nuskelti’, pvz., *skl’utù pirmucinès skiedras atmuždzinéja* (plg. br. склютам шчéпкі адбівáоць), *išpaisindinéti* ‘paisyti’, pvz., *miežùs išpaisindzinéja* (plg. br. ячмéнь выпóйсываюць) ir kt.

Tokie neįprasti mūsų akiai (ir ausiai) veiksmažodžiai nekelia įtarimo dėl jų

priskyrimo vertiniams. Jie, mūsų nuomone, neabejotini, aiškūs, tikri ir rodo, kad baltarusių įtakai iš lietuvių morfologijos kiek lengviau pasiduoda priešdėliai, lėčiau – priesagos, lėčiausiai ir vangiausiai – šaknis ar ir visai ji kurį laiką išlieka nepakitusi.

Yra tose šnektose vertinių, kurie, lietuviška akimi žiūrint, atrodo lyg vargai tinkami norimai situacijai nusakyti ir dėl stiprios baltarusių įtakos yra visai iš savo kalbos išstumę lietuviškas raiškos priemones ir užémę jų vietą, kartais sukuria dviprasmiską ar visai neaiškią mintį, sudarančią įspūdį, kad taip juos vartojantis lietuviškai kalbantis žmogus iš tikrujų nemoka lietuviškai, pvz., *varpēle* ‘léja ‘brandina’ *gru·dukùs* Rod. (plg. br. жы́та налівáя); *žvirbl'ař kāla* ‘lesa, kapoja’ *gru·del'ùs* Rod. (plg. br. вераbí куо́ць зёрашкі); *míltai minkštař* ‘smulkiai’ *sumálta* Rod. (plg. br. мукá мя́хка смéлена); *mán sópa po šaukštél'ù* ‘krūtinés duobutę’ Lz., Rod., Ram. (plg. br. мне балíць пад лы́жачкай), *jai margumà* ‘démétumas, kanapéumas’ *in véido* Lz., Rod. (plg. br. ей рабаццё на твáры); *miegmù daug nór'u* Rod. (plg. br. сплю вéле хачý) ir d. kt. Šiuos vertinius dėl didelio jų nutolimo nuo lietuvių kalbos raiškos būdų, mūsų nuomone, atpažinti turbūt lengviausia.

Išverstą baltarusišką mintį reiškiantys lietuviški žodžiai ir pasakymai tose šnektose kartais gali būti kvalifikuojami kaip lietuvių kalbai ne visai įprasti, bet vis dėlto gana lietuviški. Štai baltarusių *níscí* (нóгі, бóчы, нос), высо́кі (нóгі) šiose lietuvių šnektose verčiami ne taisyklingais lietuviškais *truñpas* (*truñpos* kójos, *truñpos* ‘trumparegés’ ákys) ar *kum̄pas* (*kumpà nósis, snápas*), *ilgas* (*ílgos* kójos, *ílgos* ‘toliažiūrës’ ákys) žodžiais, o vertiniai – *žémas* (áukštas): *žémos, áukštos kójos, žémos ákys, žemà nósis, žémas dz'ùbas* ir kt.².

Neabejotini vertiniai yra ir tu šnektą nelietuviška reikšme pavartoti kiti žodžiai. Sakysim, veiksmažodis *nugriūti* žinomas Rod., Lz., Ram. dviem lietuvių kalbai nebūdingomis reikšmėmis – ‘pasikeisti’, pvz., *kap sénsta šeškùs, nugrūna* (plg. br. спадáя) *spalvà* ir ‘nukristi’, pvz., *šášas kap užgis, nugrùs* (plg. br. атпадáець). Visai panašiai čia svetima reikšme vartojama ir daugelis kitų kalbos dalių, o ypač judriausios kalbos dalies – veiksmažodžių, pvz., *isáugti* ‘iškilti’, *isáugo gerař dúona* Lz. (plg. br. вы́рас добра хлеб), *apstótì* ‘apnikioti’, pvz., *niežai apstój vaikùs* (plg. br. карóста апстуپіла), *badýti* ‘durti’, pvz., *k'aúlyr bádo kaklañ* (plg. br. кóляць кабанá), *prisidairýti* ‘pažiūréti’, pvz., *mergína pryzdairýc’ gražbí* (plg. br. дзéўка прыглядáцца харóша), *padeñgti* ‘apvaisinti’, pvz., *kuméle· pâdenkta* (plg. br. кабы́ла пакры́та), *uždeñgti* ‘uždaryti’, pvz., *moki·klà uždenkta* (plg. br. школа закýрта), *isidúoti* ‘pavykti’, pvz., *mán dúona neinsídau* (plg. br. мне хлеб не уда́ўся), *prisidúoti* ‘vaidentis’, pvz., *tí prizdúoda* (plg. br. там вéльми стрáшна – прыдаéцца), *prisieidýti* ‘tilpti’, pvz., *galvón nepriseido, kap mùšc’ sénu·* (plg. br. мне ў голову не прыхóдзіцца, каб біць стáрага), *nueñti* ‘pradıngti’,

² Dabar (DŽ, 952) pateisinama *žemažiūris*, -é vartosena taip pat tik slaviškas vertinys (plg. br. ён нíскі на бóчы, яго нíскі зрок).

pvz., *māno sveikatà nuvēj* (plg. br. маё здаро́ёе ўшлó), *razsiēti* ‘išsiskirti’,
 pvz., *bijo, kab siéna nerasivētu*· (plg. br. расхадзі́лася сцяна), *prigniáužti* ‘prispausti’,
 pvz., *kap piřštu· prign’auž’u, sópa* (plg. br. каб прыщісну, баліць),
jléisti ‘išidéti’,
 pvz., *nastrúosa inláidzi cukiérku; tai gerāi* (plg. br. у рот пуска́ць
 цукерку), *išsiléti* ‘išberti’,
 pvz., *išsiléjo galvà – vienú· šašú* (plg. br. вылілася
 галавá – адні стрýпы), *l̄isti* ‘tikti’,
 pvz., *kas man lañda, aš vágau* (plg. br. я ем
 што мне лéзя), *pérsimainyti* ‘pavirsti’,
 pvz., *samtükai* ‘buožgalviai’ *pérsmainys*
up žébu· (plg. br. палóйнікі переменя́юца на жап), *pamēsti* ‘nustoti, liautis’,
 pvz., *pàmetém pôterus kalbéc*’ (plg. br. пакідáлі пáцеры гавары́ць), *atsimušdinéti*
 ‘atsirügti’,
 pvz., *man acimuždžinéja kilbasà* (plg. br. мне адбівáеца кілбасá),
primušdinéti ‘prikti’,
 pvz., *klúono duràs prymuždžinéja* (plg. br. дзвéры
 прыбівáюца), *sumušdinéti* ‘suplukti’,
 pvz., *klúono ápacu· sumuždžinéja ir kùlia* (plg. br. збівáюць сярэдзіну умнá),
sunèšti ‘pakelti’,
 pvz., *negal’ù sunèš’č*’ *to kvápuł’o* (plg. br. не знесу́ гéтых пáхаў), *prispústi* ‘pasipústi’,
 pvz., *ānas tokis pryspúti* (plg. br. ён наду́шысь), *žuspléshdýti* ‘plūšotis’,
 pvz., *bérzo ráguités žuspléshdo* (plg. br. бярóзыя сáнкі задзірáюца), *razsiskirdinéti* ‘skirtis’,
 pvz., *c’anaí siéna rasiskirdzinéja* (plg. br. сцяна разлуча́еца), *išispirdýti* ‘remtis’,
 pvz., *insispírdo šaudúosna kuolális* (plg. br. калóчек упíраеца), *išspírti*
 ‘pritvinkti’,
 pvz., *kárvès tešmuvā ispírtas* (plg. br. вы́мя вы́перта), *dastóti* ‘gauti’,
 pvz., *pë̄nsių· dzidelr̄ dastōs* (plg. br. дастáнець пéнсію), *svílini* ‘gelti’,
 pvz., *mán svílinia po pus’au* (plg. br. мне пáліць у сярэдзіне), *pravarinéti* ‘pašalinti,
 išsklaidytı’,
 pvz., *móka kvarábu· ligą* *pravarinéc* (plg. br. умеá хварóбу
 прагнáць), *išvažiuoti* ‘išvirsti’,
 pvz., *kuõlas išvažáu* (plg. br. кол вы́ехаў), *vēstis*
 ‘suktis’,
 pvz., *vílko kákla nèsverc’ a – víeno káulo* (plg. br. шыя вóйка не
 варбочаеца), *suvesdinéti* ‘supykdyti’,
 pvz., *ānas mus suvezdzinéj* (plg. br. ён
 нас звéй), *vèstis* ‘sektis’,
 pvz., *múm nèsvedé k’aułe s* (plg. br. нам не вялісь
 свíni), *išviřti* ‘gimti’,
 pvz., *kumelis cik išviřto ir stojōs* (plg. br. жэрабýк вýваліўся
 і стаў), *užvýti* ‘užpustyti’,
 pvz., *žuvítá kel’ai* (plg. br. завéены дарógi), taip pat
 prieveiksmis *pravéš’au* ‘vésiau’,
 pvz., *tèsta gùli pravéš’au* (plg. br. ляжáць
 прахладнéй) ir d. kt. Tačiau pastebéta, kad norimai minčiai nusakyti senesnieji
 тү šnektą atstovai kartais greta dar pasako dvejopai – kaip anksčiau grynu
 lietuvišku savos reikšmés žodžiu ir svetimos reikšmés vertiniu iš baltarusių, pvz.,
bli·nà pr̄išvilę· / pr̄išdegé (plg. br. блін прыпалі́ўся), *padlágé klójas / stàtos an bálk’u·* (plg. br. падлóга стáвіца на бэлькі), *jau anas žudzíré· / žùverté kójas* (plg. br. ён завярнý нóгі), *luntà su luntù suspirdzinéja / susciñka* (plg. br.
 дóшка з дóшкай спатыкáеца) ir kt. Tai, mūsų nuomone, reikšmingas faktas,
 rodantis, kad vertinių iš baltarusių vartojimas čia dar nevisuotinis.

Mūsų akimis, lietuvių kalbai niekam nereikalingų, bet toms lietuvių šnektoms
 jau tikrai būtinų kai kurių aiškiausią vertinių iš baltarusių (savuosius lietuviškos
 reikšmés žodžius jos jau, deja, beveik užmiršo) čia tiek ir tiek, pvz., *mán gerāi gi·vénasi* (= *aš gerai gyvenu*, plg. br. мне добра жывёлца), *mán šírdis mùšasi*
 (= *mùša*, plg. br. сéрдца бiéлца), *mán sveikatà nupúolę·* (= *sumenko*, plg. br.

здаро́уе ўпáла), *mán nezdúoda válgi·c'* (= *negaliù válgyti*, plg. br. мне не ўдаéца есци), *mán tokìs válgi·mas nepraeína* (= *netiñka*, plg. br. не прахóдзіць такая ядá) ir kt.

Yra šiose šnektose vertinių, kurių baltarusiška (slaviška) kilmē gali pasirodyti kiek įtartina, abejotina. Prie tokių esame linkę priskirti daiktavardžius *drebuliai* ir *supyklà* ‘liumpsinti vieta liūne’, pvz., *un drabul’ū báltos sámanos áugo*; *un drabul’ū stojōs*. Rod. – LTT 1994: 59 (plg. br. на трасіне бэлы мох рос; стаў на трасіну), *Iúne supi·klà*. Aps. (plg. br. у лёне трасіна), *degmatiš* ‘karštis’, pvz., *nog degmaciēs vañko auséle·s susmôrčyjí* (plg. br. з гарачынай вúшкі ягó змóршчыліся), *žilaíné* ‘шлыннэ’, pvz., *tř tok’à žilaíné, niékas neáuga*. Rod. (plg. br. там такі сівак, нічтó не расцé) ir kt.

Laikyti juos vertiniai, mūsų nuomone, leidžia kelios jų ypatybës. *Drebuliū* semantika duoda tam tikrą teisę laikyti ši žodjį tiesioginiu br. трасіна atitikmeniu, jos kopija, nes *drebuliai*, kaip ir br. трасіна artimiausiai siejasi su br. veiksmažodžio трасіи reikšme “рухаць туды і назад або ўверх і ўніз” (ТСБМ V 541–542). Tokią nuomonę visai paremia ir žodžio *drebuliai* šia reikšme nebuvimas LKŽ II₂ 674. Žodis *supyklà*, labiau ịsižiüréjus į jo turinj, vis délto atrodytų, jog taip pat savo reikšme yra artimesnis br. трасіна, negu kad lie. *liūnas*, nes faktiškai yra už *liúno* reikšmę platesnis. Kadangi *supyklà* žymi objekta, kuris, kaip ir br. трасіна, *supasi*, *virpa* veikiant išorinëms jégoms, o *liūnà* žymинčio objekto judesiai kiek skiriasi – jie yra kiek švelnesni, silpnesni – *liūnas* pats *liula*, *liumpsi*, *linksı*, dar plg., *liumpýné* ‘vieta kur liumpsi’, *liumpéti* ‘linkti, linkseti’ (LKŽ VII 611–612). O tai ir būtų viena iš galimybių manyti, kad *supyklà* galėjo pagimdyti трасіна. Antra vertus, *supyklà* laikytina nauju tū šnektų žodžiu (priesaga -ykla, apskritai imant, lietuviams yra nauja – plg. Skardžius 1943: 601). Be to, *supyklos* šia reikšme neužfikuota LKŽ XIV 195. Sie *supyklos* požymiai, be abejo, neatmeta galimybës laikyti ją vertiniu. Priskirti vertiniams *dégmati* ‘didelj karštij’ pirmiausia turbūt leidžia gana neiprasta žodžio daryba. Kadangi baltarusių šnektose ta pačia reikšme ‘didelis karštis’ kone greta vartojoami du tos pačios šaknies daiktavardžiai rópac ir гарачынá (žr. СБГ I 465, 424), esame nuomonës, kad jų rópac tiesioginis lietuviškas atitikmuo galėjo būti tos pačios reikšmës *degumà* (upač kai dariniai su priesaga -uma čia populiarūs ir žymi ne abstraktus, o konkrečiai daiktiskai pasireiškiančius objektus, pvz., *tankumà* ‘tankyné’, *tamsumà* ‘tamsis’, *tolumà* ‘tolis’ ir kt. – Rod., plg. dar LKK XXX 137), kuris baltarusių rópac pavyzdžiu čia lietuviškai suvokiamas kaip nepriesaginis žodis, o reikšti jų гарачынá bus buvusi pavartota antroji priesaga -tis, reiškianti (kaip ir pirmoji) taip pat konkretesnus objektus negu priesaga -ynas (plg. LKGr I 290; dar plg. tos pačios priesagos čia vartoja maž žodjį *nékestis* ‘neapykanta’). Tuo bûdu *dégmati* šaltinis greičiausia bus buvës žodis^x *degumatìs*. Laikyti *dégmati* kilusia iš *dégmečio* (*dégmetis*) kaip tai siūlyti linkęs LKŽ II₂ 367, mūsų nuomone, nelabai leidžia ne tik jo kirčiavimas, bet ir semantika.

Priskirti vertiniams *žilaīnē* ‘šlynynę’ pirmiausia turbūt leidžia jos spalvos nusakymas gryna baltarusių šnektą pavyzdžiu, plg. *žilaīnē* – tai jų cibák. *Šlýnas* iš tikrujų yra melsvai pilkas, o tiriamieji lietuviai šią spalvą priešingai daugeliui kitų lietuvių šnektą Lietuvoje vadina *žilā*, dar plg. lietuvių *pilkā várna*, izoliuotų lietuvių šnektą *žilà várna* ir br. cibája bapóna. Ši aplinkybė paremia nuostatą, kad br. cibák gali būti visai įmanoma *žilaīnés* priežastis. *Žilaīnē*, be to, iki šiol nebuvo pažįstama Lietuvos šnektoms, o jos priesaga -ainé kitaip negu lietuvių kalboje yra pridedama ne prie daiktavardžių (plg. Skardžius 1943: 286–287), o visai taip, kaip ir baltarusių šnektose – prie būdvardžių. Taigi minimosios *žilaīnés* ypatybės turbūt nekliudo ją priskirti vertiniams. Tokie vertiniai, be jokios abejonės, yra patys pavojingiausi skoliniai kiekvienai kalbai, o dar didžiau – izoliuotai jos šnektais. Ypač kai jų gausu ir kasdien dar gausėja. Jie bene daugiausia prisideda prie kiekvienos gimtosios kalbos sistemos išsigimimo ar net žūties.

Kaip kalboje (šnektoje) su jais susidūrus įmanoma juos atpažinti? Kokie jų pagrindiniai tipiški požymiai? Kur slypi jų charaktetistikos ir identifikavimo raktas? Kaip iš čia pateiktų gausių tokį neabejotinų vertinių, vartojamų mūsų tirtosiose izoliuotose lietuvių šnektose Baltarusijoje matyti – tie vertiniai – tai iš tikrujų tų šnektų būtinybė dirbtinai sulipę iš dviejų dalių žodžiai, kurių pirmoji – lietuviška forma, po kuria paslėptas, į kurią įvilktais baltarusiškas turinys – jo baltarusių kalbai būdinga reikšmė. Tokie dvilypiai žodžiai tose šnektose, būdami tikrai realūs ir gausūs, iš pirmo žvilgsnio atrodo visai nekalti, net beveik visai tokie, kaip kiti lietuvių kalbos žodžiai, tačiau, realiai slėpdami savyje lietuvių kalbai nebūtą, pasiskolintą iš baltarusių kalbos žodžių reikšmę, dedasi savi, iš kurių į paviršių sklinda, net veržiasi pragaištingas užtaisas, žodžio lietuviškumo naikintojas. Jis faktiškai neatlieka čia jokio kultūrinio vaidmens, neparodo, ką teigiamo izoliuotos lietuvių šnektais yra pasimokiusios iš baltarusių. Tai tikras svetimos įtakos pripildytas giliai pasislėpęs sprogmuo, nuolatinis šnektų baltarusėjimo šaltinis, pridengtas išviršinės lietuviškos jo formos grožio. Iš tikrujų to vidinio šaltinio smarki ir kasdien stipréjanti įtaka tokia galima, kad ir išviršinį gražų savo apvalkalą ilgainiui pagadina, paverčia menkaverčiu, nevaizdingu ar net niekiniu, plg. *pamūšti* ‘užmušti’ (pvz., *vagiai* jų *pamuše*, plg. br. пабілі), *razvīrti* ‘išvirti’ (pvz., *razvīre kopūstai*, plg. br. разварылась капуста), *žēmas nosiūkas* ‘kumpas snapas’ (pvz., *vařno žēmas nosiūkas*, plg. br. у вароны ніскі нόцік), *po vienai šāliai* ‘vienoje pusėje’ (pvz., *tarpùpēdžiai šeši* – *po vienai šāliai trys ir po kitai trys*, plg. br. па адной старанé) ir kt.

Taip nepagrįstai išpūsta žodžio reikšmė suardo jo formos ir turinio ištikimybę savo gimtajai kalbai, toks žodis pavirsta kalbos šiukšle, o jomis užteršta izoliuota šnektą, būdama dabartinėmis sąlygomis visai netvarkoma ir nelietuvinama, virsta neplėštu dirvonu, kaskart vis artejančiu prie galutinio išnykimo, prie negrįztamo užzėlimo baltarusizmais.

Kokie iš čia pateikiamų gausių tokų neabejotinų vertinių, vartojamų izoliuotose Baltarusijos šnektose, atpažinimo pamatai, kur slypi jų charakteringos

ypatybės ir kaip jas išaiškinti, jau šiek tiek apčiuopiamos. Tai beveik tie patys jų atpažinimo kriterijai, kuriais remiantis buvo mūsų nustatinėjami lietuviški vertiniai baltarusių paribio šnektose (žr. *Baltistica* 1990: 165). Visų pirma svarbu įžvelgti ir atskleisti tai, kas tokią žodžių reikšmei įgimta, sava ir nujausti, kas gauta iš šalies. Dėl to šiam uždaviniui išspręsti būtina ypač gerai mokėti savo gimtąją kalbą, įvertinti jos žodžių reikšmių santykius tiek su visa lietuvių kalba, tiek su baltarusių kalba ir jos šnektomis, išryškinti baltarusizmais įtariamujų reikšmių skirtumus ir sutapimus, įsigilinti į visą šią abiejų kalbų raišką, mokėti lyginti tarp savęs atitinkamus žodžių reikšmių niuansus, nustatyti jų reikšmių artimumo laipsnį. Vadinas, būtina labai gerai mokėti ir tą kalbą (šiuo atveju gimtąją), kurią svetimoji (baltarusių) veikia, ir svetimąją, veikiančią izoliuotas lietuvių šnektas. Tik lyginant abiejų kalbų sistemas, skirtingus ir tapačius jų raiškos būdus, palyginti gana sekmingai išryškėja tokį vertinių formavimosi ir atsiradimo polinkiai ir keliai. Bet tai, be abejo, dar ne viskas. Nors mūsų atliktuju tyrimų duomenys informacijos baltarusių vertinių charakteristikai kol kas daugiau lyg ir neduoda, tolimesni jų tyrimai, manome, išryškins ir atskleis naujus ir patikimesnius jų skiriamuosius požymius.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Aps. – Apso (Jūodelėn ir Damošių k.) lietuvių šnekto dialektologinių ekspedicijų, vykusių 1956, 1974, 1977, 1985, 1991 metais, E. Grinaveckienės užrašai (autorės archivas).
- Baltistica* 1990 – *Baltistica* 26(2), Vilnius: Mokslo.
- DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1993.
- LA 1996 – *Lietuvių aidas*, 1996 kovo 21, Nr. 56: 24.
- LKGr I – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 1965.
- LKK XXX – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, Vilnius, 1993.
- LKŽ II₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 2, Vilnius: Mintis, 1969.
- LKŽ III₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- LKŽ VII – *Lietuvių kalbos žodynas* 7, Vilnius: Mintis, 1972.
- LKŽ XIII – *Lietuvių kalbos žodynas* 13, Vilnius: Mokslo.
- LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas* 14, Vilnius: Mokslo, 1986.
- LT 1994 – *Lietuvių tarmių tekstai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Lz. – Lazūnų lietuvių šnekto dialektologinių ekspedicijų, vykusių 1958, 1959, 1966, 1972, 1982 metais, E. Grinaveckienės užrašai (autorės archivas).
- Ram. – Ramaškoniių lietuvių šnekto dialektologinių ekspedicijų, vykusių 1960, 1992 metais, E. Grinaveckienės užrašai (autorės archivas).
- Rod. – Rödūnios (Senūjų Smilginių k.) lietuvių šnekto dialektologinių ekspedicijų, vykusių 1973, 1982 metais, E. Grinaveckienės užrašai (autorės archivas).
- СБГ I – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна – заходній Беларусі і яе пагранічча* 1, Мінск: Навука і тэхніка, 1979.
- СБГ II – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна – заходній Беларусі і яе пагранічча* 2, Мінск: Навука і тэхніка, 1980.
- СБГ IV – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна – заходній Беларусі і яе пагранічча* 4, Мінск: Навука і тэхніка, 1984.
- S k a r d i u s P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos Mokslų Akademija.

LEHNÜBERSETZUNGEN IN DEN ISOLIERTEN LITAUISCHEN MUNDARTEN DER ETHNISCHEN GEBiete AUF DEM TERRITORIUM WEIßRUBLANDS

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die Lehnübersetzungen in den isolierten litauischen Mundarten Weißenlands (von Lazūnai, Rodūnia, Ramaškonys, Apsas) analysiert, die unter dem starken Einfluß der dorthin schon vor beinahe hundert Jahren eingedrungenen weißrussischen Mundarten entstanden sind. Es wird davon ausgegangen, daß diese Lehnübersetzungen aus zwei Teilen bestehen – einen äußeren und einem inneren. Den inneren – bildet seine Bedeutung, sein Gehalt, ein wesentliches Element des ganzen Wortes, den äußeren – die Form, sein Aussehen. Die Bedeutungen – der Gehalt dieser Lehnübersetzungen – sind dem Litauischen Fremd, sind entlehnt aus entsprechenden Wörtern bzw. Redewendungen der weißrussischen Dialekte. Die Form – das Äußere – indessen charakterisiert diese Entlehnungen als litauisches Wort bzw. als litauische Redewendung. Die Bedeutung der Lehnübersetzung ist das Element, das nicht nur das Wort (die Redewendung) der litauischen Sprache fremd macht, sondern schließlich und endlich die ganze Mundart zum Aussterben bringt.

Im Beitrag wird ausgeführt, daß die Lehnübersetzungen in diese Mundarten viel später eingedrungen sind als die Lehnwörter. Die Atmosphäre der einseitigen Zweisprachigkeit, deren Resultat diese Lehnübersetzungen sind und die sich endgültig spät geformt hat, förderte den Einfluß des Weißenrussischen auf die litauischen Mundarten.